

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

©2022 ІВАШИНА О. Ф., ІВАШИНА С. Ю., НОВІКОВА Л. Ф.

УДК 330.8.316.33
JEL: A13; A14; B52; Z13

Івашина О. Ф., Івашина С. Ю., Новікова Л. Ф. Соціокультурні фактори інституційної модернізації суспільства

У статті аналізується можливість створення інклюзивних інститутів розвитку. Авторами поставлено за мету визначити окремі елементи інституційного середовища, що безпосередньо впливають на процес створення інклюзивних інститутів розвитку в Україні. Увагу зосереджено на окремих соціальних явищах і процесах, які тісно пов'язані з економікою, впливають на процеси модернізації економіки та суспільства. Розглянуто питання про зміст і характер внутрішніх інституційних перетворень, про соціокультурний аспект інституційного будівництва, який набув нових ознак. Відображено результати змін у сфері повсякденної свідомості, у системі наявної культури та цінностей, що привели до деідеологізації та трансформації соціально-політичної домінанти. Доводиться, що перспективи подальшої трансформації пострадянської економіки та суспільства все більше визначаються трансформацією політичних інститутів у бік більшого плюралізму. Визначено зміни в соціальній структурі суспільства, що збільшили кількість груп, спроможних впливати на соціально-політичні відносини. Встановлено, що поява та посилення взаємозв'язків нових типів ціннісних пластів і субкультур на основі гетерархії зумовили формування соціокультурної гетерогенності українського суспільства та можливість будувати наскрізні канали соціальної мобільності між вершиною та основою соціальної піраміди, об'єднати різні соціальні групи суспільства. Відображено роль цифровізації та інформатизації в процесах соціокультурної інституціалізації та формуванні інклюзивних політичних та економічних інститутів розвитку. Відмічено послаблення дезінтеграційних процесів у суспільній свідомості внаслідок уніфікації соціокультурних ознак. Встановлено, що соціокультурна єдність суспільства стає основою для суспільного розвитку та формування колективної ідентичності української нації.

Ключові слова: ідеологія розвитку, інклюзивні інститути, інституційна модернізація, соціальна група, соціокультурні цінності, суспільний розвиток, цифровізація.

Табл.: 1. **Бібл.:** 20.

Івашина Олександр Флорович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, Дніпро, 49000, Україна)

E-mail: ivashina_aleks@ukr.net

Івашина Світлана Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, Дніпро, 49000, Україна)

E-mail: ivashynasv@gmail.com

Новікова Людмила Флорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, Дніпро, 49000, Україна)

E-mail: novikova_lf@ukr.net

UDC 330.8.316.33
JEL: A13; A14; B52; Z13

Ivashyna O. F., Ivashyna S. Yu., Novikova L. F. The Sociocultural Factors of Institutional Modernization of Society

The article analyzes the possibility of creating inclusive development institutions. The authors aim to define certain elements of the institutional environment that directly influence the process of creating inclusive development institutions in Ukraine. Attention is focused on individual social phenomena and processes that are closely related to the economy, affect the processes of modernization of the economy and society. The question of the content and nature of internal institutional transformations, the sociocultural aspect of institutional construction, which has acquired new features, is considered. The results of changes in the sphere of everyday consciousness, in the system of existing culture and values that led to deideologization and transformation of the sociopolitical dominant are reflected. It is proved that the prospects for further transformation of the post-Soviet economy and society are increasingly determined by the transformation of political institutions towards greater pluralism. Changes in the social structure of society that have increased the number of groups capable of influencing sociopolitical relations are defined. It is determined that the emergence and strengthening of interconnections of new types of value layers and subcultures based on heterarchy led to the formation of sociocultural heterogeneity of Ukrainian society and the ability to build cross-cutting channels of social mobility between the top and the basis of the social pyramid, to unite different social groups of society. The role of digitalization and informatization in the processes of sociocultural institutionalization and in the formation of inclusive political and economic development institutions is reflected. A weakening of disintegration processes in the public consciousness as a result of the unification of sociocultural signs is noted. It is determined that the sociocultural unity of society becomes the basis for social development and the formation of the collective identity of the Ukrainian nation.

Keywords: ideology of development, inclusive institutions, institutional modernization, social group, sociocultural values, social development, digitalization.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 20.

Ivashyna Oleksandr F. – D. Sc (Economics), Professor, Professor of the Department of Management of Foreign Economic Activity, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadsky Str., Dnipro, 49000, Ukraine)

E-mail: ivashina_aleks@ukr.net

Ivashyna Svitlana Yu. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadsky Str., Dnipro, 49000, Ukraine)

E-mail: ivashynasv@gmail.com

Novikova Liudmila F. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadsky Str., Dnipro, 49000, Ukraine)

E-mail: novikova_lf@ukr.net

Характер інституційних змін, які нині відбуваються в Україні, все більше визначається включенням економіки країни до світового господарства та європейського соціокультурного простору і все менше – спадком радянського та пострадянського минулого. У цьому спадку нам залишилася інституційна архітектура, викривлена порушенням природного ходу еволюції та інверсійним типом суспільної трансформації. Українське суспільство пережило прогресуючу промислову деградацію та відмирання старих ексклюзивних інститутів, пройшло нелегкий шлях через «революції невинуватих надій» до розуміння необхідності внутрішніх інституційних перетворень і створення інклюзивних інститутів розвитку.

Історичний досвід розвитку різних країн свідчить, що «вікно можливостей» для створення інклюзивних інститутів дуже вузьке, а перепони на цьому шляху серйозніші, ніж здавалося зовсім недавно [1, с. 379]. Якщо економічний розвиток обмежений притаманними сучасному суспільству екстрактивними інститутами, то соціальні ефекти можуть нерівномірно поширюватися на різні групи і прошарки суспільства та створювати тенденцію до загострення соціальних проблем. Соціальні проблеми можуть набувати величезної вибухової енергії, а їх розв'язання не завжди зводиться до прискорення економічного розвитку.

З особливою гостротою постає питання про зміст і характер внутрішніх інституційних перетворень, про різноспрямований вплив різних факторів суспільного розвитку. Особливого значення має соціокультурний аспект інституційного будівництва, який набуває нових, ще не осмислених необхідним чином ознак, але він не отримав достатньої уваги в сучасних дослідженнях. Слід звернути увагу на відмінності між сучасним рівнем розвитку продуктивних сил та інституційних структур, в яких відображено специфіку історичного розвитку України.

Висока значущість обґрунтування теоретичного підходу та практики інституційних змін, визначення факторів суспільного розвитку пояснює значну увагу дослідників до даної проблематики. Значний внесок у її розробку зробили Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон (*D. Acemoglu, J. A. Robinson*) [1], А. Гриценко, Т. Бурлай [2], А. Колот, О. Кравчук, С. Козменко, О. Герасименко, Д. Штраймікене (*D. Štreimikienė*) [3; 4], Н. Литвиненко [5], Т. Новаченко [6], Г. Пилипенко [7], Е. Прушківська [8], Д. Стігліц (*J. Stiglitz*) [9], В. Тарасевич [10; 11] та інші науковці.

Можна відмітити, що, незважаючи на високий рівень розробки теорії суспільного розвитку, все ще залишаються дискусійними питання основних тенденцій інституційної модернізації, впливу соціокультурних факторів на процес ефективної інституціалізації суспільних відносин, створення інклюзивних інститутів розвитку. Невирішені в теорії проблеми відбиваються у практиці інституційного будівництва, що часто призводить до неочікуваних результатів.

Усе це змусило нас звернутися до дослідження зв'язків і суперечностей між економічними та соціальними (у вузькому розумінні, виключаючи економіку) процесами та визначити основні тенденції змін в інституційному середовищі. З урахуванням цього нами поставлено за *мету* визначити найважливіші елементи інституційного середовища, що безпосередньо визначають характер інституційної модернізації суспільства в процесі створення інклюзивних інститутів розвитку в Україні. Увагу зосереджено переважно на тих соціальних явищах і процесах, які тісно пов'язані з економікою та впливають на економічну модернізацію суспільства.

Інституційні дослідження дозволили поставити питання про найважливіші, у тому числі нееконімічні, фактори соціально-економічного розвитку суспільства. Особливої значущості набуває включення до наукового аналізу економіко-нееконімічних (економіко-культурних, економіко-політичних, економіко-духовних та ін.) взаємодій як певної синергетичної цілісності [10, с. 135]. Сучасні інституціональні дослідження фактично довели, що гальмування на невизначений термін необхідних змін інституціонального середовища значно уповільнило темпи економічного розвитку, призвело до закриття високотехнологічних підприємств та втрати роботи багатьма кваліфікованими працівниками, поглибило соціально-економічну кризу в Україні.

Значна частина населення, за різними причинами, залишилася поза межами передових технологічних укладів, не змогла знайти себе в нових соціально-економічних умовах, втратила перспективи на майбутнє та виїхала з країни. Своєрідний вакуум у внутрішній орієнтації та суперечливий стан свідомості багатьох індивідів викликав глибоке душевне сум'яття та розгубленість. У суспільних настроях відобразилася певна невідповідність між бажаним і дійсним, між життєвими прагненнями людей і можливостями їх досягнення.

Зміни, що відбулися у сфері повсякденної свідомості, у системі наявної культури та цінностей, виявилися в глибокому розчаруванні та безнадії, незадоволенні та відторгненні соціальної дійсності в багатьох людей. Ці зміни завадили певній кількості людей органічно приєднатися до системи нових цінностей, інститутів і соціальних груп. Водночас відбулася серйозна деформація інститутів ринку, яка виявилася у формуванні специфічної системи, що отримала в економічній літературі назву інституту «влада – власність» [12, с. 124–125].

Зменшилися соціально-психологічні ресурси українського суспільства, необхідні для його функціонування, та відбулося вичерпання мобілізуючого потенціалу наявних ідеологій. За існуючими ідеологіями, що видавалися за загальнонаціональні, часто приховувалися егоїстичні інтереси представників

певних економіко-політичних угруповань. У суспільній думці помітною стала поступова деідеологізація, аж до повної раціоналізації масової свідомості в цілому. Почали зникати стереотипи, упередження, стало більше тверезості та терпимості в оцінці різними соціальними групами суспільних подій і політичних сил, змінилися соціально-політичні домінанти.

Перспективи подальшої трансформації пострадянської економіки та суспільства все більше визначаються трансформацією політичних інститутів у бік їх більшого плюралізму. Наближається розв'язка давнього історичного конфлікту, пов'язаного з майбутнім розвитком України як країни європейського чи євразійського культурного простору, між новими інститутами та розподілом ресурсів на користь тих політико-економічних груп, що змогли зміцнити свою владу.

«У досвіді всіх політичних революцій, що проклали шлях до більш інклюзивних інститутів і поступових інституційних змін <...>, що також привело до зміцнення інклюзивних політичних інститутів, спільним є те, що вони зуміли наділити політичною владою дуже широкі суспільні групи. Плюралізм, наріжний камінь інклюзивних політичних інститутів, вимагає, щоб політична влада була широко розподілена в суспільстві, починаючи з обмеження екстрактивних інститутів, що зосереджують владу в руках вузької еліти, до поступового наділення нею населення [1, с. 399]. Думки про необхідність такої трансформації як важливої умови інституційної модернізації та фактора економічного розвитку України можна знайти в економічній літературі [13, с. 66–86].

Інституційна трансформація до більшого плюралізму політичних і економічних інститутів підготовлена поступовою зміною свідомості людей протягом останніх 30 років. Розширення суспільно-політичного горизонту «пересічного українця» внаслідок розв'язання гострих політичних конфліктів та російського вторгнення помітно обмежили «зони відсталості» в українському суспільстві, скоротили чисельність і питому вагу тих груп населення, що традиційно виступали опорою обскурантизму та пострадянської реакції. Очевидно, що окремі групи в політичному класі не виявляють бажання будувати суспільство на основі докорінної зміни інституційного середовища та створення сучасних форм соціальних відносин. Однак зміни у природі суспільства збільшили кількість груп, спроможних відстоювати свої інтереси та трансформувати політичні інститути в бік більшого плюралізму. Нині на порядку денному знаходиться питання формування нової моделі соціальних відносин, в основі якої – не родина чи колектив, а особистість.

Зазначені суспільні зміни виявилися у сфері соціально-політичних відносин, зокрема в українському парламенті, в якому все більше представлена не

лише еліта, що пов'язана з олігархічними групами, а й та її частина, що спирається на широкий спектр представників середнього класу та підприємництва, найманої праці тощо. Виникає об'єктивна необхідність формування нової ідеології модернізації суспільства та інституційного будівництва.

Необхідність такої ідеології можна пояснити багатьма факторами. Так, у процесі суспільного розвитку з'являються нові соціально-психологічні тенденції. Насамперед, відбувається формування підприємницького прошарку, який відкидає традиційну консервативну систему цінностей, успадковану ще від радянської епохи. Прихильність до звичного суспільного порядку, стабільності та бажання належати до «золотої середини» поступово поступилася культурі підприємництва, особистого успіху, а приватна власність усе більше розглядається як основа свободи особистості.

У результаті поступового формування середнього класу суспільства формується «трудова етика», притаманна цифровому суспільству. Така етика виявляється у відмові від «інструментального» ставлення до роботи як до засобу задоволення своїх потреб у сфері матеріального споживання та дозвілля. Все частіше в масовій свідомості кристалізуються потреби, пов'язані з відмовою від ієрархічної системи її організації у виробництві, прагненням до більш творчої та змістовної праці, з гідністю особистості, з можливістю її вільного розвитку. Нові потреби ведуть до змін у напрямі глибоких і стійких переконань, у необхідності соціально-економічних та інституційних реформ.

Проведене авторами у 2017 р. дослідження значущості нематеріальних мотивів праці на ПАТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» і ПАТ «Комбінат «Придніпровський» доводить поступове формування нової трудової етики та зростання нематеріальних факторів праці. Для працівників важлива не тільки постійна трудова зайнятість, але й інтерес до праці, престиж професії, висока відповідальність і можливість підвищення кваліфікації. Треба зазначити високу оцінку власної конкурентоспроможності – 69,5%, 11,5% працівників відповідно цінують моральні заохочення у вигляді подяк і грамот (табл. 1).

Результатом об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх, економічних і політичних, соціально-психологічних і духовних змін у процесі суспільного розвитку стало переформатування політичної еліти. Ядро правлячої верхівки суспільства формується з людей, які переходять від командних ролей у верхах однієї із владних ієрархій до подібних ролей в іншій ієрархії або суміщають ключові посади в різних сферах. На основі єдності їхніх інтересів поступово виникла певна соціально-економічна та соціально-психологічна спільнота представників політичної еліти, яку за всіх внутрішніх суперечностей останнім часом об'єднує не лише спільність еконо-

Оцінка значущості нематеріальних мотивів праці на ПАТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» і ПАТ «Комбінат «Придніпровський» (400 респондентів)

№ з/п	Перелік нематеріальних мотивів	Оцінка мотивів у балах					
		висока (8–10 балів)		середня (4–7 балів)		низька (1–3 бали)	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	Постійна трудова зайнятість	362	90,5	34	8,5	4	1
2	Інтерес до праці	318	79,5	66	16,5	16	4,0
3	Сприятливі умови праці	326	81,5	64	16,0	10	2,5
4	Добрі відносини в колективі	296	74,5	82	20,5	22	5,5
5	Можливості просування по службі	82	20,5	264	66,0	54	13,6
6	Умови для професійного розвитку	130	32,5	222	55,5	48	12,0
7	Конкурентоспроможність	278	69,5	64	16,0	29	7,2
8	Творчий характер праці	84	21,0	210	52,5	106	26,5
9	Престижність професії	334	83,5	42	10,5	24	6,0
10	Участь в управлінні	142	35,5	174	43,5	84	21,0
11	Моральні заохочення	46	11,5	320	80,0	34	8,5
12	Підвищення кваліфікації	306	76,5	62	15,5	32	8,0
13	Гнучкий графік роботи	42	10,5	206	51,5	152	38,0
14	Стосунки з керівництвом	344	86,0	46	11,5	10	2,5
15	Дайте оцінку вашій організації	246	61,5	110	27,5	44	11,0

Джерело: складено за [12, с. 211].

мічних, але й національних, у широкому розумінні, інтересів, Політична еліта не стала повністю однорідною, проте вона усвідомлює свою суспільну важливість, певний тип цінностей і засвоює модель поведінки. Ця соціальна верхівка визначає суттєві рамкові умови формування ідеології.

Зростання ролі державної бюрократії та формування правлячих соціальних груп у суспільстві приводить до різних наслідків. З одного боку, залучення високоосвічених фахівців до владних ієрархій значно підвищує якість державного управління, з іншого – кількісне зростання прошарку вищих державних чиновників за рахунок інтелектуального середовища призводить до деградації останнього. Відбувається технократизація ідеологій і посилюється політична роль тих угруповань, які виступають за збереження екссклюзивних інститутів і традиційних форм суспільного життя.

Поширення різних форм соціальної нерівності може гальмувати створення сучасних економічних форм та інститутів. Відповідно до світових стандартів критично небезпечним у соціально-економічному плані є 7–10-разовий розрив між первинними доходами граничних децильних груп. Статистика надає співвідношення загальних доходів верхнього квінтиля до найменш забезпеченого квінтиля населення України лише в 3,2 разу [14]. Цікаво, що в Україні індекс Джині, що показує розрив у доходах між багатими і бідни-

ми, один з найнижчих у світі – 25,36%. Це означає, що лише 25–30% населення країни можна кваліфікувати як бідних. Найглибша прірва в доходах між багатими та бідними – в країнах «третього світу». Там коефіцієнт Джині перевищує 0,50 [15]. Проте об'єктивність даних вітчизняної статистики щодо диференціації доходів населення викликає сумніви в дослідників цієї проблематики. Суттєвим недоліком аналізу є формальний поділ доходів на квінтилі та децилі без урахування меж соціальних груп. Крім питань щодо коректності методики розрахунків, необхідно пам'ятати, що офіційна статистика не враховує значну частину доходів тіньового сектора економіки [12, с. 156].

Результатом поглиблення соціальної нерівності в суспільстві стає маргіналізація великої кількості людей і цілих соціальних груп. Поширюється державна та недержавна клієнтела, участь якої в економічному житті або навіть її фізичне існування забезпечується через системи державних виплат, субсидій та допомоги. Низький рівень доходів, безробіття, важкі умови праці послаблюють зв'язки багатьох індивідів зі звичним соціальним оточенням. Очевидне бажання знайти якусь соціальну опору ззовні сприяє формуванню в суспільстві стійких «маргінальних груп населення». На ідеологічному рівні суспільної свідомості така ситуація виправдовується в тому соціальному середовищі, погляди, настанови, ціннісні

орієнтири якого популісти завжди використовують у своїй соціально-політичній діяльності.

Хоча маргінали і не утворюють єдиної соціальної групи та не мають власної ідеології, досить легко використовувати їх певний «політичний потенціал» для політичних інтриг. Звідси випливає та легкість, з якою маргінальні прошарки суспільства сприймають популістські лозунги різних авторитарних рухів, очікують на прихід «сильного» харизматичного лідера, який зможе розв'язати всі соціальні проблеми. У соціальному плані вони є соціальною базою для політичного пожвавлення функцій ексклюзивних інститутів. Однак маргіналам притаманні не стільки активність і протест, скільки пасивність і конформізм, поєднані зі сліпим слідуванням за традиційними лідерами та ексклюзивними інститутами.

Зміни в сучасному суспільстві зумовили появу великої кількості нових типів ціннісних пластів і субкультур. Їхня поява прискорила подальші зміни в економічній та інституційній системах. Нова мозаїка культур характеризується посиленням взаємозв'язків культурних елементів на основі гетерархії, збереженням їх розмаїття та впливом на формування нових «стилів» і «мод» на ті чи інші ідеї. Гетерархія доводить правомірність постановки питання про соціокультурну гетерогенність суспільства, існування та відтворення різноманітних культурних пластів, цінностей, форм суспільної думки та відповідних соціальних утворень [12, с. 24]. Соціокультурна гетерогенність українського суспільства дає можливість будувати наскрізні канали соціальної мобільності між вершиною та основою соціальної піраміди. Це важливо для подолання окремого самовідтворення поверхів соціальної піраміди та нерівномірності доступу до суспільно значущих благ і привілеїв.

Відомо, що структура суспільства, побудована на основі соціокультурних ознак, не збігається зі структурою суспільства, побудованою на основі поділу за економічними, соціальними та політичними ознаками. У процесі соціокультурних змін формується відносна однорідність соціокультурних характеристик окремих соціальних груп та індивідів. Цей процес стає формою об'єднання різних соціальних груп суспільства. Розриви між культурними полями, що виникають у результаті появи нових типів ціннісних пластів і субкультур у цифровому суспільстві, заповнюються дуже швидко. Цифровізація та інформатизація надали нові канали соціокультурної інституціоналізації. Поширення соціальних мереж і зростання їх ролі в інформованості суспільства приводить до підвищення міжгенераційної мобільності, індивідуалізації життя, швидкої зміни суспільної думки. Сам факт появи людини в соціальній мережі надає їй селективних переваг при реалізації власних інтересів та інтересів певної соціальної групи. Якщо власні інтереси збігаються з не завжди зрозумілими довго-

строковими об'єктивними економічними інтересами, зростає попит на інклюзивні інститути та сучасні форми економічного розвитку. Як бачимо, цифровізація стає інструментом створення широкої коаліції прихильників інклюзивних політичних та економічних інститутів.

Відмінна реакція різних соціальних груп суспільства на глибокі інституціональні зміни – від беззастережного сприйняття нових норм та інститутів до їх повного відторгнення – вже не свідчить про посилення дезінтеграційних процесів у суспільній свідомості та на соціально-психологічному й ідеологічному рівнях. Соціокультурна єдність суспільства стає більш важливою для об'єднання суспільства та суспільного розвитку, ніж об'єднання на основі економічних, соціальних або політичних інтересів. Формується колективна ідентичність української нації.

На думку О. Резніка [16], колективна ідентичність формується на груповому рівні завдяки соціальній взаємодії та конструюється уявленнями про минуле (історичний досвід спільноти), теперішнє (сучасне буття спільноти) та бажане майбутнє. Саме колективні ідентичності відігравали вирішальну роль у формуванні соціальних станів, класів і політичних націй. Власне один із різновидів колективних макроідентичностей – національна ідентичність – передбачає вихід за межі сфери соціальної взаємодії, функціонуючи в територіально обмеженій політичній спільноті.

Після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. відбувається прискорене формування консолідованої колективної ідентичності українців, зумовлене тотальним запереченням росіянами існування України та її мешканців як окремої нації. Незважаючи на трагічність і драматизм подій, соціологічні опитування фіксують парадоксальне моральне піднесення та громадянську зрілість українців. Ці суттєві зрушення доповнюються відчутним зниженням регіональних відмінностей стосовно ставлення до історичних і геополітичних орієнтацій [16].

У 1990–2000-х рр. і навіть у 2010-х рр. в українському суспільстві мала місце стійка поляризованість реакцій різних соціальних груп суспільства на глибокі інституціональні зміни, а в суспільній свідомості було три ідеологічні підходи, на основі яких формувалася так звана «ідеологія розвитку» [13, с. 67–68]:

- ✦ копіювання інститутів «західного суспільства», що фактично означає ототожнення модернізації з «вестернізацією»;
- ✦ повернення до «звичного» російського домінування та наслідування запропонованим ззовні інституціональним зразкам;
- ✦ пошук «особливої» української моделі інституціонального розвитку, яка базується виключно на наявних ціннісних орієнтаціях і особливостях української ментальності та культури.

Соціологічна наука надає нам різні варіанти впливу на формування ціннісних орієнтацій населення України. Впливати на формування цінностей можна через систему соціалізації та поточного соціального контролю. Так, радянське суспільство впливало на формування цінностей через механізми штучного генетичного відбору (впливи генетичних факторів на цінності та близькі до них психологічні характеристики індивіда нині надійно встановлено). Особливістю «консервативної», чи «традиційної», модернізації радянського типу було те, що вона базувалася на страху та культивувала конформність [17, с. 259]. Інша категорія можливих причин – це поточні соціально-економічні та соціально-культурні обставини, що відображають сьогоденні реалії українського суспільства.

Консолідація громадської підтримки євроінтеграції й отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС активізували дискусії щодо бажаних цінностей українців. Очевидно, що поточні соціально-економічні та соціально-культурні обставини, що відображають сьогоденні реалії українського суспільства, впливають на ціннісні орієнтації населення.

Так, згідно з опитуванням, проведеним Національним демократичним інститутом (НДІ), українці, як ніколи, єдині перед обличчям повномасштабного вторгнення Росії. Українці віддані демократичному розвитку країни. Історичні 94% респондентів зазначають, що для них важлива повноцінно функціонуюча демократія. Попри повномасштабну війну, респонденти демонструють безпрецедентний оптимізм щодо майбутнього України: 87% повідомили, що вони оптимістично налаштовані щодо майбутнього країни [18].

За результатами опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології [19], 78% опитаних українців підтримують «традиційні цінності», які є «чисто українськими», та вважають, що саме їх треба поширювати та зміцнювати. При цьому підтримують поширення та зміцнення саме європейських/західних цінностей 12% українців. Проте, якщо «традиційні цінності» йдуть в «обгортці» «спільних для східних слов'ян» зі згадуванням росіян і білорусів, то в цьому випадку вже лише 33% опитуваних українців віддають їм перевагу, водночас 51% українців віддають пріоритет європейським /західним цінностям.

Особливо гучним може бути голос прихильників «традиційних цінностей» (що не має дивувати на тлі потужності консервативних рухів в інших країнах). Утім, ми бачимо, що «невдалий» контекст – як-от спільність зі «східними слов'янами» та згадка росіян – і українці готові відмовити «традиційним цінностям» (особливо дражливим цей контекст виявився для жителів Заходу/Центру та більш молодих українців). Це, скоріше, свідчить про низьку кристалізованість уявлень про «традиційні цінності» та, як наслідок, викликає сумніви щодо справжньої прихильності до них (як і до «європейських цінностей»).

Тому нинішні дискусії навколо цінностей українців, які не включають належну експертну глибину, можуть виявитися просто банальними політичними спекуляціями [19].

Сьогодні можна говорити про більшу готовність українського суспільства до вибору моделі інституціонального розвитку. Об'єднання різних соціальних груп і прошарків навколо ціннісних орієнтацій, характерних для українського населення, та подолання в суспільній свідомості традиційної недовіри до влади може забезпечити досягнення певних соціальних цілей, прагнень і стандартів

Подолання недовіри до влади О. Стяжкіна пов'язує з посткомунізмом і постколоніалізмом. Досвід перебування в радянській імперії для українців був у край драматичним і супроводжувався численними соціальними катастрофами та потужним соціальним інжинірингом, спрямованим на створення «нової радянської людини». І катастрофи, і соціальний інжиніринг проектувалися в Москві, однак система влади та владних відносин не була простою бінарною опозицією «центр – периферія». Система державних відносин пронизувала весь суспільний простір згори донизу та на кожному рівні відтворювалася наново (на рівні підприємства чи колгоспу, школи чи лікарні, родини чи сусідства тощо), формуючи/маючи багату ступінчасту ієрархію.

Попри всі позірні демократичні процедури радянських виборів, жодний місцевий депутат ніколи не був дійсно обраним, а лише призначеним «згори». Це, з одного боку, посилювало стратегію дистанціювання, а з іншого – формувало стійку парадигму недовіри до виборів як суцільної радянської профанації.

Слід зазначити, що для певної кількості українців участь у «радянських іграх» була можливістю соціального ліфту – кар'єри, поліпшення власного матеріального становища, долучення до еліти тощо. Однак включеність українців в управлінські, представницькі, партійні структури радянського суспільства була орієнтована не на інтереси громади, а на інтереси держави/імперії. Корупційна складова (разом із виробленим за часів репресій дистанціюванням людей від місцевої влади) була інституційно успадкованою практикою діяльності управлінських і виборчих органів влади в Україні. Зрештою, недовіра до влади (внаслідок травмуючого досвіду радянського, корупційного характеру пострадянського владного поля) призводить до збереження «безпечної» дистанції між людьми та представниками влади та до бездіяльності («адже це ні на що не вплине») громадян щодо виправлення ситуації [20].

В умовах відсутності соціальних ліфтів владна спільнота відносно відокремлена від суспільства та продовжує нести в собі традиції занадто централізованої бюрократичної моделі управління. Ця спільнота не просто представляє загальнонаціональні інтере-

си, а має свої специфічні прагнення, які стають причиною низької ефективності держави.

Згуртованість громадян, яку ми сьогодні спостерігаємо, пояснюється зростанням довіри до владних інститутів у дуже непростих умовах війни. Однак таке об'єднання може бути стійким лише за умови бачення владою реальних перспектив побудови сильної держави та громадянського суспільства на спільній ідеологічній основі.

Ця ідеологія як національна ідея має визначити соціально-економічну спрямованість розвитку, стати основою формування нових інклюзивних інститутів. Нині створенню інклюзивних політичних та економічних інститутів сприяє перебіг історії. Зовнішні чинники стали потужним фактором інституційних змін у суспільстві, в економіці, політиці, ідеології, культурі, в системі світових зв'язків. Розвинуті країни фактично виконують роль локомотива в розвитку економіки України та вимагають прискорення інституціональних перетворень, у яких, на жаль, не дуже зацікавлені потужні економіко-політичні групи.

ВИСНОВКИ

Соціокультурні цінності є тим стійким феноменом, який надає особливості відтворенню господарської практики та культурних традицій. Їх зміну можна розглядати як рушійну силу інституційного розвитку, часто більш значущу, ніж матеріальні фактори. Цифровізація розширила соціальні зв'язки, які інтегрують сучасне суспільство.

У цілому вирішена проблема вибору різних варіантів «ідеології розвитку». Обрано варіант, здатний забезпечити соціокультурну та соціально-економічному єдність суспільства та мобілізувати його на виконання складних завдань інституційної модернізації суспільства.

Очевидна необхідність формування економіко-політичної еліти, здатної сформулювати варіант філософії розвитку та створити ефективний механізм реалізації обраного варіанта «ідеології розвитку», забезпечити конструювання та поліпшення взаємопов'язаних і взаємообумовлених соціокультурних, економічних, політичних і правових інклюзивних інститутів. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Київ : Наш формат, 2020. 472 с.
2. Гриценко А. А., Бурлай Т. В. Влияние цифровизации на социальное развитие. *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 24–51. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024>
3. Колот А. М., Кравчук О. І. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: розширення можливостей та нові виклики. *Економічна теорія*. 2014. № 4. С. 17–35. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_14_4_17_uk.pdf

4. Kolot A., Kozmenko S., Herasymenko O., Štreimikienė D. Development of a Decent Work Institute as a Social Quality Imperative: Lessons for Ukraine. *Economics and Sociology*. 2020. Vol. 13. No. 2. P. 70–85. DOI: [10.14254/2071-789X.2020/13-2/5](https://doi.org/10.14254/2071-789X.2020/13-2/5)
5. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни : монографія. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2015. 308 с.
6. Новаченко Т. В. Суспільне уявне як сучасний механізм солідаризації української нації. *Український соціум*. 2022. № 2. С. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.051>
7. Пилипенко Г. М. Інституціональні зміни економіки в контексті еволюції поглядів Д. Нортона. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2020. № 3. С. 9–17. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/71.009>
8. Прушківська Е. В., Пилипенко Г. М., Литвиненко Н. І. Соціокультурні аспекти економічної свідомості українців. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2013. № 1. С. 34–44.
9. Stiglitz J. et al. Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development (Initiative for Policy Dialogue). Oxford University Press. 2006. 352 p.
10. Тарасевич В. Н. О широком смысле и предметном пространстве политической экономии. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 2. С. 131–139. URL: <https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2012/2/25.pdf>
11. Тарасевич В. М. Сучасна кореволуція: машинізована людина і/або олюднена машина. *Економіка України*. 2002. № 2. С. 20–36. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.020>
12. Івашина С. Ю. Соціалізація економіки як тенденція суспільного розвитку : монографія. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2017. 252 с.
13. Саблин К. С. Государство развития в разных институциональных условиях: опыт зарубежных стран // Постсоветский институционализм: десять лет спустя : монография : в 2-х т. / под ред. В. В. Деметтьева, Р. М. Нуреева. Донецк, 2013. Т. 2. С. 66–86.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Індекс Джині-2020 у світі: яким був розрив між багатим і бідним населенням // Слово і діло. 23.04.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/23/infografika/svit/indeks-dzhyni-2020-sviti-yakym-buv-rozryvmizh-bahatym-bidnym-naselennyam>
16. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-donatsii-peremozhtsiv>
17. Магун В., Руднев М. Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами. Украинское общество в европейском пространстве / под. ред. Е. Головахи, В. Макеева. Київ : Суспільство, 2007. 273 с.
18. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Загальнонаціональне телефонне опитування 2–11 травня 2022 р. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20220630_m/May%202022%20survey%20-%20NDI%20Ukraine%20-%20Public_fin_UKR.pdf

19. Мінлива прихильність українців до «традиційних цінностей»: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1>
20. Стяжкіна О. Історичні корені недовіри до влади в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14062>

REFERENCES

- Adzhemohlu, D., and Robinson, Dzh. *Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vlady, bahatstva ta bidnosti* [Why Nations Decline. The Origin of Power, Wealth and Poverty]. Kyiv: Nash format, 2020.
- Gritsenko, A. A., and Burlay, T. V. "Vliyaniye tsifrovizatsii na sotsialnoye rozvitiye" [The Impact of Digitalization on Social Development]. *Ekonomichna teoriia*, no. 3 (2020): 24-51. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024>
- "Indeks Dzhyni-2020 u sviti: yakym buv rozryv mizh bahatym i bidnym naselenniam" [Gini Index 2020 in the World: What Was the Gap between the Rich and Poor Population]. *Slovo i dilo*. April 23, 2021. <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/23/infografika/svit/indeks-dzhyni-2020-sviti-yakym-buv-rozryv-mizh-bahatym-bidnym-naselennyam>
- Ivashyna, S. Yu. *Sotsializatsiia ekonomiky yak tendentsiia suspilnoho rozvytku* [Socialization of the Economy as a Trend of Social Development]. Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv, 2017.
- Kolot, A. et al. "Development of a Decent Work Institute as a Social Quality Imperative: Lessons for Ukraine". *Economics and Sociology*, vol. 13, no. 2 (2020): 70-85. DOI: 10.14254/2071-789X.2020/13-2/5
- Kolot, A. M., and Kravchuk, O. I. "Hlobalni transformatsii indyvidualizovanoho suspilstva: rozshyrennia mozlyvostei ta novi vyklyky" [Global Transformations of an Individualized Society: Expanded Opportunities and New Challenges]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4 (2014): 17-35. http://etet.org.ua/docs/ET_14_4_17_uk.pdf
- Lytvynenko, N. I. *Instytutsionalni skladovi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy* [Institutional Components of the Socio-economic Development of the Country]. Dnipropetrovsk: Natsionalnyi hirnychiy universytet, 2015.
- "Minlyva prykhylnist ukraintsv do «tradysiiynykh tsinnosti»: rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 6-20 lypnia 2022 roku" [The Changing Attachment of Ukrainians to "Traditional Values": The Results of a Telephone Survey Conducted on July 6-20, 2022]. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1>
- "Mozhlyvosti ta pereshkody na shliakhu demokratychnoho perekhodu Ukrainy. Zahalnonatsionalne telefonne opytuvannia 2-11 travnia 2022 r" [Opportunities and Obstacles on the Path of Democratic Transition of Ukraine. Nationwide Telephone Survey May 2-11, 2022]. https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20220630_m/May%202022%20survey%20-%20NDI%20Ukraine%20-%20Public_fin_UKR.pdf
- Magun, V., and Rudnev, M. *Zhiznennyye tsennosti naseleniya: sravneniye Ukrainy s drugimi yevropeiskimi stranami. Ukrainskoye obshchestvo v yevropeiskom prostranstve* [Living Values of the Population: Comparison of Ukraine with Other European Countries. Ukrainian Society in the European Space]. Kyiv: Suspilstvo, 2007.
- Novachenko, T. V. "Suspilne uiaвне yak suchasnyi mekhanizm solidaryzatsii ukrainskoi natsii" [Public Imagination as a Modern Mechanism of Solidarization in the Ukrainian Nation]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 2 (2022): 51-58. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.051>
- Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Prushkivska, E. V., Pylypenko, H. M., and Lytvynenko, N. I. "Sotsiokulturni aspekty ekonomichnoi svidomosti ukraintsv" [Sociocultural Aspects of the Economic Consciousness of Ukrainians]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, no. 1 (2013): 34-44.
- Pylypenko, H. M. "Instytutsionalni zminy ekonomiky v konteksti evolutsii pohliadiv D. Norta" [Institutional Changes of the Economy in the Context of Evolution of D. North's Views]. *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoi politekhniki*, no. 3 (2020): 9-17. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/71.009>
- Reznik, O. "Kolektyvna identychnist za umov viiny: vid kompleksu menshovartosti do natsii peremozhitsiv" [Collective Identity under Conditions of War: From an Inferiority Complex to a Nation of Winners]. <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identychnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhitsiv>
- Sablin, K. S. "Gosudarstvo rozvitiya v raznykh instytutsionalnykh usloviyakh: opyt zarubezhnykh stran" [The State of Development in Different Institutional Conditions: The Experience of Foreign Countries]. In *Postsovetskiy instytutsionalizm: desiat let spustia*, vol. 2, 66-86. Donetsk, 2013.
- Stiazhkina, O. "Istorychni koreni nedoviry do vlady v Ukraini" [Historical Roots of Mistrust of the Authorities in Ukraine]. <https://decentralization.gov.ua/news/14062>
- Stiglitz, J. et al. *Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development (Initiative for Policy Dialogue)*. Oxford University Press, 2006.
- Tarasevich, V. N. "O shirokom smysle i predmetnom prostranstve politicheskoy ekonomii" [On the Broad Sense and Subject Area of Political Economy]. *Yevropeiskiy vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 2 (2012): 20-36. <https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2012/2/25.pdf>
- Tarasevych, V. M. "Suchasna korevolutsiia: mashynizovana liudyna i/abo oliudnena mashyna" [Modern Co-Revolution: A Mechanized Man and/or a Humanized Machine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2 (2002): 20-36. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.020>